

## НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (Буковина)

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Випуск 20.  
УДК [81'246+811.161.2] (477.85) „188 / 191”

Статєєва В. Нові дослідження з регіональної історії української літературної мови (Буковина); 28 стор.; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

**Анотація.** Стаття характеризує одну зі специфічних рис мовної історії України – варіантність літературної мови (причини, часові рамки, наукова література), аналізує нові праці Людмили Ткач, присвячені буковинському варіанту в кінці XIX – на початку XX ст.

**Ключові слова:** історія української літературної мови, варіанти нової української літературної мови, галицько-буковинське койне кінця 19 – початку 20 ст., мовна норма, Буковина.

**Summary.** One of the specific features of the Ukrainian language history – literary language variants (reasons, time limits, scientific literature) – has been characterized in the article. Lyudmyla Tkach's new works, dedicated to Bukovynian variant of the end of the 19 th century – the beginning of the 20 th century, has been analysed.

**Key words:** history of Ukrainian literary language, variants of the new Ukrainian literary language, Galician and Bukovynian koine of the end of the 19 th century – the beginning of the 20 th century, language standard, Bukovyna.

*Редакційна колегія “Наукового вісника”, публікуючи статтю доктора філологічних наук професора Валентини Іванівни Статєєвої, щиро здоровить її, відомого дослідника історії української літературної мови, з цюгорічним її ювілеєм і зичить їй творчого натхнення і нових здобутків на ниві вітчизняного мовознавства.*

Як відомо, в кінці XIX – на початку XX ст. українці не мали власної держави, їхні землі перебували в складі чужих держав: Східна Україна належала Російській імперії, а Західна Україна, крім Волині, підпорядковувалася Австро-Угорщині. Відсутність упродовж багатьох століть власної держави, підпорядкування різних частин українських земель іншим державним утворенням (Литовському князівству, Молдавському князівству, Угорщині, Речі Посполитій, Російській імперії, Австрійській монархії, з середини XIX ст. – Австро-Угорщині, Чехословаччині, Румунії, Польщі) призвели до появи однієї зі специфічних рис у розвитку української літературної мови – її варіантності, багатоправописності (використання різних правописів). Виділяють східноукраїнський, північноукраїнський та західноукраїнський варіанти, у складі останнього розрізняють галицький, буковинський, закарпатський, прямишівський підваріанти (чи варіанти). Початок варіантності вчені датують XIV ст., коли виникли основні причини для формування цього явища: українські землі, не маючи своєї державності, після розпаду Київської Русі потрапили у володіння Литовському князівству (більшість територій – Київщина, Переяславщина, Чернігівщина, Волинь, північно-східне Поділля), Польському князівству (з 1340 р.) (Галичина, Белзька земля, Холмщина), Молдавському князівству (Буковина, південне Поділля) та Угорщині (Закарпаття). Варіантність літературної мови та багатоправописність супроводжувала історію української літературної мови з XIV по середину XX ст., доки Східна і Західна Україна були роз'єднані, належали різним державам. Це явище було негативом у літературномовній історії України: воно гальмувало розвиток культури, не об'єднувало, а роз'єднувало націю, утруднювало сприйняття писемної культури в різних частинах України. Тільки після Другої світової війни, коли з'явилися об'єктивні

передумови, коли відбулося воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, в Україні (тодішній УРСР у складі СРСР) зникла варіантність, поширилася єдина українська літературна мова у східноукраїнському варіанті (зі значним прошарком західноукраїнських рис) і єдиний український правопис, затверджений міністром освіти П. Тичиною 8 травня 1945 року.

Відмінності між варіантами простежувалися на всіх мовних рівнях – лексико-семантичному, фраземному, фонетичному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному, правописному. Вони склалися під впливом різних чинників – місцевих діалектів, співтериторіальних мов, офіційних (державних) мов, що функціонували на території тих держав, до яких належали українські землі, мов культурної орієнтації, суб'єктивних нахилів авторів – репрезентантів різних варіантів.

Таким чином, варіантність української літературної мови та вживання багатьох правописів в Україні були зумовлені об'єктивними причинами, серед них: відсутність самостійної держави в Україні, державна роз'єднаність українських територій, їхнє підпорядкування впродовж століть іншим, чужим державам; недержавний, нерівноправний статус української мови в цих державах (за винятком Литовського князівства), гнобительська політика щодо української мови з боку урядів тих держав, до яких входили українські землі; діалектна подрібненість української живорозмовної мови (діалекти стали основною базою формування нової української літературної мови, збагачували її в подальшому розвитку); вплив співтериторіальних мов (у східноукраїнському варіанті простежуємо потужний вплив російської мови, у галицькому – польської, у буковинському – румунської, у закарпатському – угорської, словацької, румунської); вплив мов державно-

культурної орієнтації (російської – на Сході, польської, німецької, російської – у Галичині, німецької, польської, румунської, російської, церковнослов'янської – на Буковині, угорської, чеської, російської, церковнослов'янської – на Закарпатті) тощо.

Умови для розвитку української літературної мови в цих державах суттєво різнилися. Царська Росія, у якій російська мова була державною, проводила гнобительську національно-мовну політику, особливо переслідувала українську культуру, літературу й мову з політичних міркувань, боячись українського сепаратизму, відокремлення України від Російської імперії. Через цю причину царизм видав таємно численні цензурні заборони української мови, найвідоміші з яких Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р., додаток до Емського указу 1881 р. (загалом дослідники виявили понад 470 подібних цензурних розпоряджень). Згідно з цими указами в Російській імперії цензура дозволяла до друку тільки художню літературу українською мовою, та й то з певними обмеженнями: ці книги повинні були а) друкуватися українською мовою, але російським правописом (т. зв. Романівкою), б) пройти, крім місцевої, ще й центральну (столичну) цензуру – Головне управління в справах друку в Санкт-Петербурзі. В царській Росії не дозволяли ввез із-за кордону будь-якої друкованої продукції українською мовою, забороняли друк будь-якої іншої літератури, крім художньої, українською мовою (наукової, публіцистичної, офіційно-ділової, конфесійної), українську мову забороняли використовувати в освіті, засобах масової інформації (газетах, журналах), церкві, перекладах. У театрі не дозволяли драматичних творів з історії України, з життя різних соціальних верств населення, крім селян, перекладів п'єс зі світової культури. Забороняли проводити наукові дослідження з української проблематики. З метою перешкодити цим дослідженням у 1876 році згідно з Емським указом уряд царської Росії закрити наукову інституцію в Україні – Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, що в першій половині 70-их років XIX ст. суттєво активізував вивчення української проблематики (історії, етнографії, статистики, фольклору, літератури, мови тощо). Щодо найдіяльніших і найталановитіших діячів цієї наукової інституції П. Чубинського та М. Драгоманова в Емському указі значилося: негайно вислати їх з України “как неисправимых и положительно опасных в крае агитаторов”, “с воспрещением въезда в южн. губернии и столицы, под секретное наблюдение” [3, приложение 2].

Ситуація в Габсбурзькій імперії була дещо іншою. Тут діяла конституція 1868 року, яка визнавала рівність усіх націй (і відповідно їх мов), що проживали на території цієї держави. І хоча на практиці це конституційне право часто не дотримувалося і українцям з великими труднощами доводилося виборювати реалізацію будь-якого українського проекту, все ж, порівняно з Російською імперією, в Австро-Угорщині українській мові жилося вільніше: вона вживалася в освіті, науковій лі-

тературі, газетах, журналах, конфесійній літературі, в перекладах, офіційно-діловій сфері тощо.

Варіантність в історії української літературної мови була предметом осмислення ряду українців XIX–XX ст. До цієї теми звернулися ще на початку 60-их років XIX ст. перший український журнал в підросійській Україні “Основа” та львівський тижневик “Вечорниця”. У розв'язання проблеми зробили внесок українські періодичні видання “Зоря”, “Киевская старина” та ін., вчені та письменники кінця XIX – початку XX ст. К. Михальчук, Б. Грінченко, І. Франко, А. Кримський, Олена Пчілка, М. Грушевський, І. Нечуй-Левицький, В. Гнатюк, В. Науменко, І. Верхратський, М. Школиченко, І. Кокорудз, С. Шелухін, Д. Дорошенко, Мод. Левицький, І. Стешенко, М. Сумцов, М. Коцюбинський, П. Грабовський та ін.

Слушне твердження сучасного дослідника Івана Матвіяса про те, що в радянському мовознавстві наявність варіантів нової української літературної мови XIX – першої половини XX ст. заперечувалась, а вчені, що писали про ці варіанти, проголошувалися буржуазними націоналістами. І. Матвіяс відзначає статтю І. К. Білодіда “Могутня зброя в боротьбі за розвиток мовознавства” (“Більшовик України”, 1952, № 6), у якій західноукраїнський варіант літературної мови скваліфіковано не як повноцінний відповідник східноукраїнської літературної мови, а як обласне відгалуження із штучними і неприродними для української мови іншомовними елементами. “Отже, – підкреслює І. Матвіяс, – проблема варіантності української літературної мови була знята, термін варіантність мови\* сприймався як одіозний, антимарксистський. У вузівських і академічних курсах на варіанти нової української літературної мови протягом тривалого часу не вказувалось, що діяло на шкоду вивченню і правильному розумінню багатьох літературно-мовних проблем” [2, с. 6]. Замість терміна варіанти української літературної мови вживали терміни “східноукраїнська мовно-літературна практика”, “західноукраїнська мовно-літературна практика”. Навіть в енциклопедії “Українська мова”, яка вийшла друком 2000 року, відсутня окрема стаття “Варіанти української літературної мови”, що справедливо відзначив як недолік і рецензент енциклопедії В. Чабаненко [10, с. 98]. Стаття ж про західний варіант української літературної мови названа в енциклопедії по-старому “Західноукраїнська мовно-літературна практика”.

Вагомий внесок у розробку проблеми на теоретичному і практичному рівнях зробив визначний український учений Іван Огієнко. У міжвоєнний період це питання стало стрижневим у науково-практичній діяльності вченого. Домінантою цієї діяльності стало наукове осмислення і практичне впровадження єдиної (соборної) української літературної мови на всіх українських землях та в діаспорі. Учений пропагував гасло “Для одного народу – одна літературна мова, одна термінологія, один правопис”. У працях 20–30-их років XX ст.

\* Виділення І. Г. Матвіяса.

(монографіях, підручниках, словниках, журнальних статтях, науково-популярних виданнях) Іван Огієнко виклав власну концепцію варіантності в історії української літературної мови, що включала суттєві питання цієї проблеми: 1) розкрито об'єктивні історичні причини формування в Україні поліваріантності літературної мови і багатоправописності; 2) простежена, починаючи з XIV ст., історія варіантів; 3) окреслена різниця між варіантами; 4) вперше здійснено опис галицького варіанта на різних мовних рівнях; 5) обґрунтовано необхідність для всіх українських земель єдиної української літературної мови (основна потреба цього – консолідація української нації); 6) окреслено базу єдиної української літературної мови (вона повинна ґрунтуватися на східноукраїнському варіанті, але вбирати й кращі здобутки інших варіантів); 7) визначено стандарт єдиної української літературної мови, зокрема вказано критерії кодифікації цієї мови; 8) вказано на найефективніші способи поширення й навчання єдиної української літературної мови.

У сучасному українському мовознавстві, починаючи з 90-их років XX ст., ця проблема актуалізувалася і розв'язується на об'єктивному, науковому рівні. З'явилися окремі статті (П. Ю. Гриценка, З. Т. Франко, І. Г. Матвіяса, Р. А. Трифонова, З. М. Бичка, Г. Бідера, О. Г. Муромцевої та ін.), монографічні праці Ю. Шевельова, І. Матвіяса, В. Статєєвої, дисертаційні дослідження Р. А. Трифонова, Р. В. Бродської тощо.

В останнє десятиліття до цієї теми долучилися праці Людмили Ткач, яка зосередила свою увагу на дослідженні буковинського варіанта української літературної мови кінця XIX – початку XX ст.

З огляду на вищезазначене стає переконливим висновок: повніше і глибше пізнання загальноукраїнської історії літературної мови неможливе без уважного простеження її регіональних історій або історій варіантів цієї мови.

Мовна ситуація на Буковині та розвиток української літературної мови в краї в кінці XIX – на початку XX ст. вже були об'єктом спостереження. Ці питання порушені в працях Лесі Українки, Ю. Шевельова, З. Т. Франко, Ю. О. Карпенка, І. Г. Матвіяса, М. А. Жовтобрюха, Г. Бідера, К. Ф. Германа, П. Ю. Гриценка, Р. В. Бродської та ін. Проте в цих працях зазначена тема або тільки актуалізується, або знаходить загальну характеристику із виділенням певних тенденцій, або зреалізована в аналізі окремих стилів (публіцистичного) чи окремих письменників, учених – репрезентантів української літературної мови на Буковині.

Протягом 2000–2007 років у Чернівцях з'явилось друком дослідження Людмили Ткач у трьох частинах [5, 6, 7]. У 2008 році в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України захищена докторська дисертація „Мовна ситуація на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. і розвиток української літературної мови” [8, 9].

Праці Л. О. Ткач (публікації та дисертація) – перші в україністиці монографічні розвідки, в яких охарактеризовано мовну ситуацію на Буковині в

кінці XIX – на початку XX ст. та західноукраїнський варіант літературної мови в уособленні галицько-буковинського койне у зв'язку з давньоукраїнською мовною традицією, у контексті взаємин зі співтериторіальними мовами і мовами офіційної і культурної орієнтації та в проекції на сучасну українську літературну мову XX ст., зафіксовану в словниках.

Характеризуючи мовну ситуацію в Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст., Л. Ткач стверджує, що в цей період у Галичині й на Буковині українська мова “мала статус однієї з офіційних (краєвих) мов, що сприяло розширенню її соціальної бази й проникненню в усі сфери життя тогочасного суспільства – адміністративну, економічну, церковну, освітню, мистецьку тощо” [8, с. 22]. Вона також підкреслила: “У галицько-буковинському середовищі кінця XIX – початку XX ст. українська мова побутовала вже не лише як мова письменників, журналістів і родинно-приватного спілкування, а й як мова, якою викладали в початкових народних школах, гімназіях, університетах, провадили церковні відправи, укладали статуту громадських товариств та інші офіційні документи, послуговувалися в роботі органів місцевого урядування, у торговельній та ремісничій галузях, банківській справі, на транспорті й пошті, у сфері послуг тощо” [8, с. 22].

Концептуальні положення та джерельну базу дисертаційної роботи Л. О. Ткач відображено в її публікаціях, передусім у 3 книгах: 1) Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1: Матеріали до словника (2000 р. – 408 с.), 2) Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку (2007 р. – 704 с.), 3) Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Частина 3: Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальноукраїнському контексті (2007 р. – 252 с.).

Усі три частини поєднані тематично, але не жанрово. Якщо друга і третя частини – це монографічні праці, то перша частина не є власне монографією: це словник.

Книга перша з друкованого тритомного видання Людмили Ткач “Матеріали до словника” представляє паспортизовану джерельну базу дисертаційної роботи та містить деяку іншу наукову інформацію. Книга складається з передмови (с. 5–15) та словника (с. 20–407).

У передмові обґрунтовано ідею словника української літературної мови на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст., охарактеризовано настанови, джерела словника та методу його укладання. Словник містить близько 3 500 словникових статей. Матеріали до реєстру словника дібрані з літературних джерел Буковини кінця XIX – початку XX ст., що репрезентують різні стилі – художній, публіцистичний, епістолярний, науковий та офіційно-діловий. Джерелами словника послужили газета “Буковина” (1885–1910), шкільні посібники, підручники, спеціальні брошури на різні теми со-

ціально-економічного та громадського життя буковинців, авторами яких були буковинські діячі культури, науки й освіти З. Кузеля, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, Т. Галіп, С. Канюк, В. Кміцикевич, М. Кордуба та ін., листи О. Кобилянської, О. Маковея, А. Артимовича (мовознавця, фахівця в галузі класичної філології, директора Кіцманської гімназії), художні твори О. Кобилянської, календарі та ін., а також твори представника Галичини – І. Франка. Реєстр текстових джерел включає 24 одиниці.

У реєстр словника увійшли такі лексичні одиниці, які репрезентують специфіку західноукраїнського буковинсько-галицького варіанта. На думку авторки, існував спільний підваріант (галицько-буковинський) української літературної мови, що функціонував у Галичині й Буковині в часи Австро-Угорщини. Цей підваріант Л. Ткач, услід за Ю. Шевельовим, називає галицько-буковинське койне. Основні джерела його формування – вплив живої народної мови (діалектів південно-західного напрямку), вплив співтериторіальних мов, які функціонували в місцевому соціумі у зв'язку з поліетнічним складом населення (німецької, польської, румунської), вплив діяльності чужомовної державної адміністрації Австро-Угорщини.

Зі словника постає загальний образ галицько-буковинського варіанта української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. у зіставленні зі східноукраїнським варіантом, з сучасним образом української літературної мови, її лексичними, граматичними, фонетичними нормами.

Словникова стаття має таку структуру: 1) реєстрове слово подано в початковій формі зі збереженням орфографії першоджерел та з позначенням наголосу, 2) наведено сучасний літературний відповідник або ж тлумачення значення слова, якщо в сучасній українській літературній мові відповідник відсутній, 3) при потребі подано стилістичні ремарки, 4) наведено деякі граматичні ремарки (наприклад, зазначено дієслівне керування та ін.), 5) подано контекст з першоджерела, який запас-

портизовано, 6) подано й виявлені фраземи з реєстровим компонентом, 7) у кінці словникової статті наведено зіставні мовні факти з інших мов – польської, німецької, румунської, російської тощо, 8) простежено фіксацію лексем в українській лексикографії: наведено зіставний матеріал з етимологічного словника української мови, словника за ред. Б. Грінченка, “Словника чужомовних слів” І. Бойків, О. Ізюмова, Г. Калишевського, М. Трохименка, виданого 1932 року, правописного словника Г. Голоскевича, “Словника української мови” в 11 т., словника іншомовних слів за ред. О. С. Мельничука, словника “Гуцульські говірки” (Львів, 1997).

Л. Ткач продовжила традицію Івана Огієнка, який уперше створив словник специфічних рис галицького підваріанта, що під назвою “Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних” з’явився друком спочатку в журналі “Рідна мова”, а згодом вийшов окремим виданням у Жовкві в 1934 році. Цінність праці Людмили Ткач полягає в тому, що вона вперше в україністиці представила працю подібного типу – словник (нехай неповний) специфічних особливостей галицько-буковинського, передусім буковинського, варіанта української літературної мови кінця XIX – поч. XX ст., лінгвістично опрацювавши матеріали словника на вищому, ніж в І. Огієнка, рівні. Авторка з’ясувала джерела цієї специфіки (вплив місцевих говорів, співтериторіальних мов, вплив офіційних мов у краї тощо). Між реєстрами словників І. Огієнка та Л. Ткач простежується різниця. Якщо І. Огієнко спочатку подає східноукраїнський літературний відповідник, а в дужках наводить галицьке слово, то Л. Ткач на перше місце ставить лексему чи фразему буковинського варіанта, а потім або наводить сучасний літературний відповідник, або тлумачить лексичне значення лексеми чи фраземи, якщо немає сучасного відповідника.

Для порівняння наведемо словникові статті зі словника І. Огієнка та словника Л. О. Ткач.

#### І. Огієнко:

вітекти (витечи)  
191;  
кадр (кадра) ч. р.;  
картопля (карто-  
фля),  
G<sup>2</sup> картопель 96;  
фа́за (фазис) [4].

#### Л. О. Ткач:

Ці́жэмки, мн. Напівчобітки. Півчеревики, ціжемки білі Glace, чорні лякерки (Б., 1904, рекл.) / пол. сі́зму – заст. напівчобітки, туфельки; порівн. чийми, мад. – чорні або червоні черевики (гал., СЧС, 385) [5, с. 393].  
Консеквѐнтний. Послідовний, урівноважений, наполегливий. Була гарна сама собою [...]. Збудована була прегарно... А що в своїх постановках була шкоро й консеквентна, – я любила її безгранично, пристосовувалася до неї без надумання (Коб., Valse melancolique, 92); Її щоденні сходи́ни з панєю і панною, чутливими і благородними жінками, що її дуже любили за її тиху і консеквентну вдачу, відібрало її еству жорстокість і неповоротність некультурної селянки з першої руки, а натомість надало їй поважній душі корму, гнучкості і свого роду інтелігенції (Коб., Земля, 277) / пол. konsekwentny – наполегливий, послідовний, логічний; нім. Konsequent – 1) послідовний, 2) наполегливий, завзятий [5, с. 179].

Зупинимось докладніше на докторській дисертації Людмили Ткач.

Дисертаційне дослідження Л. О. Ткач складається з 2-х томів: т. 1 – основна частина, 531 с.; т. 2 – додатки, 144 с. Основна частина містить умовні по-

значення назв текстових та лексикографічних джерел (с. 6–18), вступ (с. 19–36), 5 розділів (с. 37–459); виводки (с. 460–473); список використаної літератури (с. 474–531). Додатки (т. 2) складаються з 3-х частин, які включають 18 таблиць: Додаток 1. Лексичні ру-

мунізми в українській мові (с. 4–30) містить 3 таблиці; Додаток 2. Лексична спадщина староукраїнської доби в буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. (с. 31–59) включає 3 таблиці; Додаток 3. Опис західноукраїнської лексичної специфіки в українській лексикографії (с. 60–144) містить 12 таблиць.

Розділ 1 "Суспільно-політичні чинники функціонування і розвитку української літературної мови кінця XIX – початку XX ст." (с. 37–110) розглядає такі питання: 1) соціальна база, соціальний статус та комунікативні сфери української мови на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст.; 2) соціальна репрезентація мови та її вплив на формування літературного зразка; 3) проблема "галичанізмів" у мовних дискусіях кінця XIX – початку XX ст. та в оцінці українських мовознавців; 4) мовно-комунікативне середовище Буковини кінця XIX – початку XX ст.; 5) багатомовне тло літературно-мовного процесу на західноукраїнських землях в кінці XIX – на початку XX ст. і галицько-буковинське койне.

У розділі 2 "Лексична спадщина староукраїнської доби в буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст." найбільша увага приділена церковнослов'янизмам, які засвідчені в буковинських текстах др. пол. XIX – поч. XX ст. (причини вживання, стилістична функція, зміна семантики) (с. 121–154), хоча представлено деяку кількість архаїзмів іншого типу в літературній мові кін. 19 – поч. 20 ст. (*ключ, добра* (мн.), *офіровщина, оцісувати, варуватися, варунки*); соціолектизми української військової верстви (*годний, гоїний, гречний, гречний, еднати, оспанна, ващеці, звичайний*) (с. 154–187).

Розділ 3 "Явища міжмовної інтерференції, засвідчені буковинськими текстами кінця XIX – початку XX ст." (с. 191–279) розглядає мовну інтерференцію в літературній мові Буковини кінця 19 – початку 20 ст. на різних мовних рівнях – фонетичному (с. 200–203), лексико-стилістичному (с. 203–236), лексико-семантичному (с. 236–258), словотворчому (с. 258–273), граматичному (с. 273–277). Зокрема: а) при аналізі фонетичного рівня перераховано ряд слів (десь 1 стор.), що є продуктами фонетичної інтерференції; б) при аналізі лексико-стилістичного рівня – 1) перераховано лексичні запозичення з латинської, французької, італійської мов – безпосередні чи через посередництво польської або німецької мов – та поділено їх за сферами вживання; 2) виділено румунізми в буковинській періодиці (с. 212–214) та російські запозичення і зазначено причини їх уживання (с. 214–219); 3) подано деякі німецькі запозичення (*фіра, ціха, аблегер, шлюк, мewa*) (с. 221–223); 4) наведено кілька галліцизмів, запозичених у німецьку мову, з якої – в українську літературну мову Буковини (*кнайпа, комерс, урльоп, файний*) (с. 223–224); 5) подано дієслова, які вживала О. Кобилянська в листах і які утворені на базі іншомовних твірних основ (*бештати, здецидувати* та ін.) (с. 225–228); 6) піддано аналізу окремі полонізми чи кальки з польської мови (*спроневірити, спроневіритися, спроневірене; ладовано, пахтувати* та ін.) (с. 235–236); в) при аналізі лекси-

ко-семантичного рівня (с. 236–258) подано: 1) семантичні кальки, які виникли в результаті польсько-німецько-української мовної інтерференції, а саме: семантичні кальки з польської мови (їх значна кількість), семантичні кальки з німецької мови (їх значно менше), семантичні кальки з польської та німецької мов у системі дієслова; 2) причини семантичних кальок з польської мови; 3) сфери вживання кальок з польської мови; 4) причини зникнення в українській мові семантичних кальок з польської та німецької мов; г) при аналізі словотвірного рівня інтерференції (с. 258–273) розглянуто: 1) уніфікацію афіксів у спільних українсько-польських словах; 2) активізацію в українській мові певних словотворчих типів; 3) утворення словотворчих кальок з польських та німецьких зразків; г) при аналізі граматичного рівня (с. 273–277) простежено: 1) зміну роду в іменниках; 2) у системі дієслова – інше дієслівне керування; 3) розвиток безособовості в дієсловах; 4) наявність зв'язки *суть* у складеному іменному присудку; 5) описові заперечні конструкції з віддієслівним іменником (*не додумання*); 6) вторинні прийменники іменникового походження (*по мисли чого* (згідно з чим)).

У Додатку 1 "Лексичні румунізми в українській мові" представлено 3 таблиці, які містять: 1) запозичення з румунської мови в "Словарі чужих слів" (1910), "Словнику чужомовних слів" (1932) та СУМі (Таблиця 1.1); 2) лексичні запозичення з румунської мови, подані в історичному нарисі "Буковина – її минуле і сучасне" (1956) (Таблиця 1.2); 3) лексичні румунізми у творах і листах Ю. Федьковича та їх представленість у СУМі (Таблиця 1.3).

У Додатку 2 "Лексична спадщина староукраїнської доби в буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст." (с. 31–59) включено 3 таблиці, які фіксують:

1) зіставлення лексики з універсалів Б. Хмельницького та інших джерел того ж періоду з галицько-буковинськими джерелами кінця XIX – початку XX ст. (Таблиця 2.1);

2) германізми, полонізми, латинізми, румунізми та мадяризм, засвоєні в українську мову завдяки давнім міжетнічним та торговельним зв'язкам на землях Галичини і Буковини (Таблиця 2.2);

3) дієслова спільного фонду української та польської мов, що належали до соціолекту шляхетсько-козацької верстви, у текстових джерелах кінця XIX – початку XX ст. (Таблиця 2.3).

Розділ 4 "Лексичні особливості галицько-буковинської фразеології" (с. 280–347) розв'язує завдання: а) встановлення розмовно-діалектної бази фразем; б) з'ясування ролі наддіалектних чинників у формуванні фраземіки галицько-буковинського койне (с. 280). У розділі висвітлено: а) лексичні запозичення у складі української діалектної фраземіки (с. 283–288) (полонізми, румунізми, угаризми, германізми); б) міжмовні зв'язки у галицько-буковинській діалектній фраземіці (с. 288–303), а саме – українсько-польсько-німецькі, українсько-польські па-

ралелі; в) питання про авторитет письменника як критерій належності фраземи до народної мови (с. 303–310) (тут наведено ряд фразем з творів І. Франка "Лис Микита", "Панські жарти", "Коваль Бассім", "Перехресні стежки", що є спільними для української і польської мов, подані деякі фраземи, використані у творах І. Франка та Ю. Федьковича); г) міжмовні фразеологічні паралелі у складі галицько-буковинського койне (с. 310–344), де представлено українсько-польсько-німецькі, українсько-польські, українсько-німецькі паралелі у фраземіці, проілюстровано їх контекстами та окреслено сфери вживання.

**Розділ 5** "Відбиття західноукраїнської лексичної специфіки в українській лексикографії" (с. 348–459) простежує, як специфічні західноукраїнські слова, які подані в "Українському стилістичному словнику" І. Огієнка (Львів, 1924), представлені в академічному "Російсько-українському словнику" 1924–1933 рр. за ред. А. Кримського та С. Єфремова та в "Словнику української мови" в 11 томах. Зокрема, тут описано:

1) особливості галицько-буковинського слововжитку в "Українському стилістичному словнику" І. Огієнка та в пізніших лексикографічних працях (с. 350–391); розглянуто архаїчну лексику, семантичні регіоналізми, лексичні синоніми, окремо простежено, як галицько-буковинська лексика зі словника І. Огієнка виявлена в СУМі (с. 386–390), подано синтагматичні особливості галицько-буковинського слововжитку (с. 390–391);

2) лексику галицько-буковинського вжитку в РУС 1924–33 рр. та в СУМі (с. 391–456), при цьому окремо проаналізовано:

а) слова з позначкою *галицьке* в РУС (іх тут 69) (Додаток 3. Таблиця 3.7) та в СУМі (с. 392–419) (*гусі, хосен, шємріт, штубацтво* та їхні похідні);

б) слова з позначкою *західне* в РУС та в СУМі (с. 419–456) (*банувати, підхлібляти, призвоїтий, стрій – строїти, маркітний* та ін.).

У СУМі виявлено 101 одиницю (100 слів або значень, 1 фразему), що маркується тут як західне (Додаток 3. Таблиця 3.12).

Частина 2 опублікованої монографії Л. Ткач "Джерела і соціокультурні чинники розвитку" містить вступ (с. 9–20), 3 розділи (розд. 1. Суспільно-політичні чинники функціонування і розвитку української літературної мови в кінці XIX – на початку XX століття" (с. 21–118); розд. 2. Мовне середовище Буковини кінця XIX – початку XX століття як культурно-історичний феномен (с. 119–360); розд. 3. Впливи співтериторіальних мов на західноукраїнську мовно-літературну практику та відбиття західноукраїнської лексичної специфіки в українській лексикографії (с. 361–515), висновки (с. 516–524), список використаної літератури (с. 525–553), умовні позначення назв лексикографічних та текстових джерел (с. 554–560) і 3 додатки (Додаток 1. "Лексичні румунізми в українській мові" (с. 561–590); Додаток 2. "Лексична спадщина староукраїнської доби в буковинських текстах кінця XIX –

початку XX ст." (с. 591–620) та Додаток 3. "Відбиття західноукраїнської лексичної специфіки в українській лексикографії" (с. 621–660). Книга закінчується "Показчиком слів української мови, розглянутих в основній частині тексту" (тут подано 3545 лексем, виразів та їх варіантів) (с. 661–696) та "Показчиком імен, згаданих в основній частині тексту" (с. 697–702). У цій книзі висвітлено ті питання, які подано в розділах 1, 2, 3 дисертації, хоча дещо в іншій послідовності та з іншими назвами розділів.

Частина 3 з надрукованої монографії Л. О. Ткач "Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальноукраїнському контексті" значно ширше подає фразеологічну тему, ніж дисертація (розд. 4). У книзі це питання висвітлене в 3 розділах (розд. 1. "Українсько-польські фразеологічні паралелі в літературно-писемних джерелах кінця XIX – початку XX ст." (с. 9–86), розд. 2. "Лексичні особливості галицько-буковинської фразеології" (с. 87–140) та розд. 3 "Комунікативний потенціал фразеології західноукраїнських текстів кінця XIX – початку XX ст. за умов сучасної України" (с. 141–172). Друкована монографія містить "Показчик фразеологічних зворотів української мови, розглянутих в основній частині тексту" (с. 189–212), де представлена вся джерельна база з фразеології, використана в монографії та дисертації, – усього біля 927 фразем.

Тема дослідження Л. О. Ткач важлива й **актуальна** з огляду на кілька факторів:

1) в Україні бракує синтетичних праць, присвячених регіональним історіям української літературної мови, у яких простежувався хоча б у загальних рисах весь розвиток української літературної мови від зародження до новітнього періоду. У цьому зв'язку можна назвати тільки деякі праці: 1. Франтішек Тіхий "Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі" (перше видання чеською мовою. – Прага, 1938; у перекладі українською мовою, здійсненому Л. Белеєм та М. Сюськом, – Ужгород, 1996); 2. Матвіяс Іван. Варіанти української літературної мови. – К., 1998; 2) недостатньо вивчені й окремі періоди регіональних історій української літературної мови. Тут можна відзначити такі праці: 1. Шевельов Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. – Чернівці: Рута, 1998; 2. Поповський А. М. Мова фольклору та художньої літератури Південної України XIX – початку XX ст.: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ, 1987; 3. Поповський А. М. Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературно-національної мови: Навч. посібник. – Дніпропетровськ, 1987; 3) у той же час історія української літературної мови в загальноукраїнському вимірі якнайповніше і якнайглибше постане за умови докладного вивчення її варіантів – історії літературної мови в різних регіонах України; 4) ця проблема особливо актуальна й важлива саме для України, оскільки регіональна літературномовна історія, явище варіантності, яке існувало в Україні з 14 по середину 20 ст., – це прикметна специфі-

чна риса історії саме української літературної мови з огляду на об'єктивні екстралінгвальні та лінгвальні чинники; 5) хоч осмислення варіантності розпочалося ще в середині XIX ст., активізувалося в кінці XIX ст. (див. загальноукраїнську полеміку про українську мову 1891–1892 рр., започатковану статтею Б. Грінченка "Галицькі вірші"), продовжилося у 20–30-і роки передусім у працях І. Огієнка, загальмувалося в радянський період через невизнання варіантності, інтенсифікувалося в Україні в кінці XX ст. – на початку XXI ст., – однак проблема належним чином не вивчена.

Дослідження Л. О. Ткач, зокрема дисертація, характеризується присутністю **новизною**, яка забезпечена рядом чинників:

1. Новаторською концепцією, компонентами якої виступають: соціолінгвістичний аспект дослідження, галицько-буковинське койне, соціалема, соціолектизм, простеження літературної мови Буковини кінця XIX – початку XX ст. у зв'язках з давньою українською літературною мовою XVI–XVII ст., у контактах з іншими мовами (співтериторіальними та мовами державної і культурної орієнтації), насамперед польською, німецькою, румунською, церковнослов'янською та російською, у зв'язках галицько-буковинського варіанта зі східноукраїнським варіантом кінця 19 – початку 20 ст., а також у зв'язку галицько-буковинської літературної мови кін. 19 – поч. 20 ст. з сучасною українською літературною мовою пізнішої доби – XX ст.

2. Новаторська концепція праць Людмили Ткач, зокрема її дисертаційної роботи, зреалізована передусім через **мету** та **завдання** дослідження, які передбачали комплексний аналіз: а) характеристику мовної ситуації Буковини кінця XIX – початку XX ст.; б) обґрунтування продуктивності гіпотези про існування галицько-буковинського койне як передумови формування західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст.; в) окреслення протиставних рис східноукраїнського та західноукраїнського варіантів літературної мови цього періоду; г) висвітлення проблеми "галичанізмів" у мовних дискусіях кінця XIX – початку XX ст. та в сучасному українському мовознавстві; г) виявлення головних тенденцій розвитку літературної мови на західноукраїнських землях у формуванні її лексичного, фраземного та стилістичного рівнів; д) здійснення аналізу специфічних лексичних та фраземних одиниць західноукраїнського варіанта літературної мови в аспекті їх зв'язку зі староукраїнською літературною мовою 16 – 17 ст.; е) окреслення причин та механізмів міжмовної взаємодії в галицько-буковинському койне кін. 19 – поч. 20 ст. та відображення результатів інтерференції на лексичному, фраземному, словотворчому і граматичному рівнях; є) аналіз представленості західноукраїнських лексичних та фраземних одиниць в українській академічній лексикографії XX ст. та сучасній українській літературі; ж) обґрунтування перспектив відтворення західноукраїнізмів у подальшій практиці академічної української лексикографії і в щоденному сучасному мовленні.

3. Уперше в працях Л. Ткач зроблена спроба представити один із варіантів української літературної мови кінця XIX – початку XX ст., що традиційно кваліфікувався як західноукраїнський (з підваріантами – галицький, буковинський, закарпатський, прясівський), у вигляді **спільного утворення** – галицько-буковинського варіанта, базою для якого стало галицько-буковинське койне. Тим самим робота Л. О. Ткач – спроба обґрунтування гіпотези Ю. Шевельова про існування галицько-буковинського койне як передумови формування західноукраїнського варіанта літературної мови, який функціонував у Галичині та Буковині в кінці 19 – на початку 20 ст.

4. Дисертація Л. О. Ткач – перша монографічна спроба **комплексного аналізу** західноукраїнського варіанта літературної мови певного періоду – кінця XIX – початку XX ст., що був одним з найпродуктивніших в історії цього варіанта. Комплексний аналіз простежуємо в тому, що: а) це перша праця, в якій особливості західноукраїнського (галицько-буковинського) варіанта літературної мови вивчаються на основі не тільки художнього стилю, але й інших стилів (публіцистичного, наукового, офіційно-ділового, епістолярного); б) західноукраїнський варіант літературної мови досліджується за кількома джерелами розвитку (архаїзми, запозичення, частково народнорозмовна мова); в) характеристика західноукраїнського варіанта літературної мови подана на кількох мовних рівнях – лексичному, фраземному, частково фонетичному, морфологічному; г) західноукраїнський варіант літературної мови кінця XIX – початку XX ст. представлено в проекції назад (до староукраїнської літературної мови 16–17 ст.), убік (у зв'язку зі східноукраїнським варіантом того ж періоду – кінця XIX – початку XX ст.) та вперед (щодо представленості в українській лексикографії XX ст. та українській літературній мові сучасного періоду); г) українська літературна мова Буковини кінця XIX – початку XX ст. розглянута під кутом зору її функціонування в багатомовному середовищі краю, з погляду її контактів зі співтериторіальними мовами та мовами державної і культурної орієнтації (польською, німецькою, румунською, церковнослов'янською, російською тощо).

5. Уперше докладно проаналізовано, у якій мірі специфічні риси західноукраїнського варіанта (галицько-буковинського), передусім лексика і фраземика, представлені в академічній лексикографії XX ст. – у "Російсько-українському словнику" 1924–1933 рр. та "Словнику української мови" в 11 т.

6. Заслужують на увагу в дисертації результати **теоретичного характеру**, позначені новизною, а саме: а) уґрунтування дисертації на ключових поняттях соціолект, соціалема. Тим самим Л. О. Ткач солідаризувалася з методологічною настановою новітнього мовознавства: "... У центрі уваги історика літературної мови повинна перебувати *соціалема* цієї мови – історія тих, хто писав, розмовляв і читав, хто володів цією мовою. Обсяг і соціальне наповнення соціалеми (лінгвосоціуму) літературної мови, повсякчас змінюючись у відпо-

відності до змін в історичній долі народу, безпосередньо впливає на долю літературної мови і текстів, у яких вона виявляється. Еволюція соціалізму певної мови визначає характер і зміст цих текстів, спричиняє стильовий розвиток мови, який завжди є результатом проникнення соціалізму в ті чи інші сфери суспільно-громадського життя. Отже, досліджувати літературну мову означає насамперед досліджувати ті "мовні колективи, які користуються літературною мовою, і тексти, створені ними й збережені в тому чи іншому апараті їх пам'яті" (Журавлєв В. К. Социолінгвістический аспект истории литературных языков // Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка. – М.: Наука, 1988. – С. 88–89) [7, с. 49]; б) приділення значної уваги іншим соціолінгвістичним теоретичним питанням, які репрезентують суспільно-політичні чинники функціонування і розвитку української літературної мови на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. (соціальна база, соціальний статус та комунікативні сфери української мови; соціальна репрезентація мови та її вплив на формування літературного зразка; мовно-комунікативне середовище Буковини; багатомовне тло літературно-мовного процесу на західноукраїнських землях тощо); в) подальша розробка гіпотези Ю. Шевельова про галицько-буковинське койне кінця XIX – початку XX ст. як основи західноукраїнського варіанта літературної мови.

Дисертація, як і друковані монографії Людмили Ткач, наповнені багатьма таблицями, схемами, що подані в основному тексті та додатках.

Праці Л. О. Ткач матимуть широке **практичне використання**: а) в історії української літературної мови (наукових дослідженнях та при читанні вузівського курсу); б) у стилістиці; в) у лексикології; г) у дослідженнях проблем мовної інтерференції; г) в українській лексикографії; д) стане базою для розробки низки спецкурсів та спецсемінарів (див. орієнтовний їх перелік в дисертації та авторефераті); е) в соціолінгвістиці тощо.

Наукові положення, висновки дисертації, на наш погляд, мають певне **наукове обґрунтування**, свідченням чого виступають:

1) та частина джерельної бази дослідження, яку можна вважати якісною, оскільки це *першовидання* (тексти Т. Галіпа, С. Смалья-Стоцького, І. Кордуби, В. Кміцикевича, З. Кузеля, В. Пачовського, газета "Буковина" та ін. (див. "Умовні позначення назв текстових та лексикографічних джерел" (с. 6–18); 2) широкий і різноманітний фактичний матеріал різних мовних рівнів, дібраний з текстів різних стилів і жанрів; 3) прийнятна методологія та методика дослідження (описовий метод (як основний), порівняльно-історичний, структурний, зіставний, компонентного аналізу, семантичної реконструкції (як допоміжні); 4) різноаспектність аналізу джерельного матеріалу; 5) належне наукове підґрунтя у вигляді значного обсягу використаної наукової літератури, опублікованої в Україні та за її межами (547 позицій у дисертації).

Проте, на наше переконання, достовірність висновків рецензованої дисертації значною мірою знижує та частина джерельної бази, яку не можна кваліфікувати як якісну. Висновки дисертантки були б об'єктивнішими, достовірнішими, якби її дослідження базувалося не на сучасних, відредагованих, модифікованих виданнях галицьких і буковинських авторів (О. Кобилянська, Ю. Федькович, І. Франко, Т. Бордуляк, І. Боберський, Л. Мартович, В. Стефанік, У. Кравченко, Б. Лепкий та ряд ін.), а на першовиданнях. Необхідно було в дисертації (у вступі) та надрукованих працях мотивувати вибір текстів для дослідження.

Актуальні й важливі методологічні настанови щодо відбору якісної джерельної бази при дослідженні історії української літературної мови, мовостилію письменників минулих століть містить стаття П. Ю. Гриценка "Ідіолект і текст" [1], у якій, зокрема, підкреслено:

1. "Зіставлення тексту рукопису та його видань різного часу переконує в тому, що для пізнання ідіолекту письменника, специфіки його мовотворчості вибір тексту з-поміж можливих варіантів (рукописних і друкованих), окреслення його місця в авторовому мегатексті є визначальними; це перший етап у створенні вихідної емпіричної бази для власних лінгвістичних студій, зокрема для визначення ступеня точності відтворення у текстах мовної особистості автора, його ідіолекту" [1, с. 42].

2. "Для мовознавчих студій канонічними залишаються рукопис тексту чи його факсимільне відтворення, а за їх відсутності – авторизовані прижиттєві видання" [1, с. 42].

3. "... Поняття якості тексту вважаємо базовим в ідіолектології, а обґрунтування вибору тексту – обов'язковою дослідницькою процедурою" [1, с. 42].

4. "Зміни тексту упорядниками, видавцями чи редакторами, зокрема у неприжиттєвих виданнях, на якість яких автор не міг впливати, особливо лексичні зміни, перебудова словосполучень, речень і більших сегментів тексту, його купюрування дають до рук дослідника квазітекст..." [1, с. 35].

5. "Трансформовані видавцями тексти зневиразнюють авторове "я", рух його руки і думки, не передають реального відношення автора до норм, які склалися (склалися) у суспільній мовній практиці його часу чи були змодельовані ним і реалізовані в текстах" [1, с. 42].

За умови більш якісної джерельної бази дослідження Л. О. Ткач, на наше переконання, уся картина історії української літературної мови в Буковині кінця XIX – початку XX ст. суттєво б видозмінилася: 1) збільшилася б кількість мовних одиниць, що були специфікою західноукраїнського варіанта; 2) суттєво зросла б кількість протиставних ознак західноукраїнського та східноукраїнського варіантів літературної мови на всіх мовних рівнях – лексичному, фраземному, фонетичному, морфологічному, словотворчому, синтаксичному, стилістичному, правописному та ін.

Хочемо висловити й інші думки, що потребують додаткового осмислення.



На наше переконання, праці Людмили Ткач, у тому числі і її дисертація, виграли б, якби вони досліджували тільки історію української літературної мови на Буковині, не містили б галицької частини. До цього зобов'язувала і тема дисертації та назва монографій. Це дало б змогу авторці піти вглиб: розширити власне буковинську джерельну базу з усіх стилів, глибше її дослідити, повніше окреслити специфіку саме буковинського варіанта української літературної мови на всіх мовних рівнях, повніше виявити протиставні риси цього варіанта зі східноукраїнським варіантом. У такий же спосіб (але вже в іншому дослідженні) слід обстежити й галицький варіант української літературної мови. Тільки при здобутті обох баз даних подальше зіставне дослідження специфічних, протиставних рис обох варіантів – буковинського і галицького – дало б змогу або підтвердити гіпотезу Ю. Шевельова про галицько-буковинське койне, або спростувати її. Отже, до цієї тези-висновку дослідниці треба було йти від матеріалу, фактів до узагальнень, висновків. Вона ж пішла протилежним шляхом – від гіпотези до відбору прикладів з буковинських і галицьких текстів, які б ілюстрували гіпотезу про існування галицько-буковинського койне.

Упевнені: зосередження уваги дослідниці тільки на Буковині позбавило б її роботу певної фрагментарності, спорадичності, несистемності викладу.

У розвідках Л. О. Ткач, зокрема і в її дисертації, системно не висвітлено основного компонента західноукраїнського (як і будь-якого іншого) варіанта літературної мови – його народно-розмовної, діалектної бази. Необхідність такого вивчення зумовлюється принаймні двома причинами: а) досліджується нова українська літературна мова, яка, як відомо, вже ґрунтується на живорозмовній, народній мові, б) саме на рівні діалектизмів простежується чи не найбільше протиставлення варіантів, на чому наголосив ще І. Огієнко.

Діалектна складова аналізованого варіанта “спливає” в дисертації фрагментарно: у розділі 3, котра розглядаються запозичення, які вживаються і в місцевих говорах; у розділі 4, де йдеться про народну фраземіку (с. 288–303), у розділі 5, де подано аналіз представленості західноукраїнських лексем, у т. ч. і деяких діалектизмів (*густ, хосен, итубацтво* та ін.) в українській лексикографії ХХ ст. (с. 397–419).

Варіанти української літературної мови протиставлялися на всіх мовних рівнях, і про це з розумінням справи пише Л. О. Ткач в розділі 1 дисертації на с. 104–109 в оглядовому, загальному плані. Тому опис західноукраїнського варіанта, який здійснено в дисертації, повинен був включати специфічні (протиставні) ознаки всіх рівнів – лексичного, фраземного, фонетичного, словотворчого, морфологічного, синтаксичного, стилістичного, правописного. У рецензованій же дисертаційній роботі проаналізовано тільки два рівні – лексико-семантичний та фразеологічний.

Зрозуміло, що автор має право обмежувати джерела й аспекти свого дослідження, проте це

потребує належного вмотивування у вступі, де описуються предмет і об'єкт дослідження, мета і завдання роботи. У дисертації на с. 108–109 знаходимо думку мотиваційного плану: “Докладне вивчення галицько-буковинських текстів кінця ХІХ – початку ХХ ст. переконує в тому, що західноукраїнський і східноукраїнський зразки літературної мови цього періоду мали варіантно-співвідносні одиниці практично на всіх рівнях – від фонетичного до синтаксичного й стилістичного, проте найяскравіше це виявилось в лексиці – як щодо окремих слів, так і щодо значень слів спільного фонду, у лексичній та граматичній сполучуваності, у фразеології”, – проте вона вміщена в кінці розділу 1.

У роботі простежується непослідовність у визначенні рівнів дослідження. Так, формулюючи мету дослідження, авторка зазначила, що буде вивчати лексичний, фразеологічний та стилістичний рівні (с. 26), а при окресленні завдань роботи визначено вже дещо інші рівні – крім лексичного та фразеологічного, ще словотвірний і граматичний (с. 27–28), в основній же частині при аналізі мовної інтерференції з'явився ще й фонетичний рівень (розд. 3.2.1, с. 200–203).

Потребує уточнення теза дисертантки про те, що І. Огієнко був першим, “хто вдався до нагромадження і осмислення фактів, які характеризували західноукраїнський слововжиток” (с. 348). Ці питання були в полі зору вчених К. Михальчука, М. Грушевського, Б. Грінченка, Олени Пчілки, І. Франка, А. Кримського, І. Нечуя-Левицького, В. Гнатюка, В. Науменка, І. Верхратського, І. Кукурудза, С. Шелухіна, Д. Дорошенка, Мод. Левицького, І. Стешенка, М. Сумцова та ін. ще до Івана Огієнка.

При висвітленні історії варіантності української літературної мови [8, с. 20–25] дисертантка не наголосила на Огієнкових концептуальних положеннях цієї історії (див. докладніше [4а]). Чіткіше усвідомлення цих положень допомогло б дисертантці аргументованіше, повніше й глибше пояснити ряд явищ, про які вона пише.

Зокрема, причин варіантності було насправді більше, ніж зазначено в дисертації (див. вище). До них належать екстралінгвальні чинники (1) відсутність упродовж віків соборної незалежної України, державна роз'єднаність українських земель (на цю причину вказує Л. О. Ткач); 2) відсутність в Україні впродовж віків єдиного наукового центру (на зразок Української Академії наук, академічних мовних інститутів), який би регулярно й систематично займався мовним упорядкуванням, створенням єдиної літературної мови, єдиних мовних норм, єдиного правопису, виробленням єдиної термінології та ін.); 3) мовна причина (значна діалектна подрібненість народної живорозмовної мови на великій території України; під впливом територіальних діалектів сходу і заходу України ставала помітнішою різниця між двома варіантами – східноукраїнським та західноукраїнським). Про дві останні причини варіантності, які окреслив І. Огієнко [4], в дисертації Ткач Л. О. не йдеться.

Причини багатьох лексико-фраземних спільностей, які простежувалися в обох варіантах української літературної мови (східноукраїнському та західноукраїнському) в кінці 19 – на початку 20 ст., дисертантка найчастіше вбачає у впливах західноукраїнських письменників на східноукраїнських, а також у тому, що це давні слова і вирази, які побутували в соціолекті шляхетсько-козацької верстви 16 – 17 ст. і які відбиті і в пам'ятках цього періоду. Тут варто було додати, спираючись на Огієнкову концепцію варіантів, що ці спільності могли походити з середньовічної української (руської) літературної мови, яка була в 16 – 17 ст. спільною для сходу і заходу України і яка виробилася, коли більшість українських земель входила до єдиної держави – Речі Посполитої, та яка мала західноукраїнську мовну базу, оскільки її історія розпочиналася з Західної України у 14 ст. Причини такої мовної бази І. Огієнко вбачав у тому, що а) перші канцелярії з живою руською мовою постали в Литовському князівстві саме на заході України – у північно-західному регіоні (Волинь, Берестейщина, північно-західне Полісся); б) Реформація 16 ст., що несла живу, національну мову до церкви, мала найбільший вплив саме серед західноукраїнського населення; в) значна частина діячів культури і науки, що працювали у 16–17 ст. на сході України, зокрема в Києві, родом чи за освітою були із Західної України. І. Огієнко також стверджував, що ця середньовічна українська літературна мова, зазнаючи певних змін відповідно до часу, в основі своїй залишається на Західній Україні, зокрема в Галичині, аж до новішого часу: "якоїсь великої й дошкульної перерви в її розвою тут ніколи не було" [4, с. 123–124].

У джерельну базу дослідження, мабуть, через недогляд, включено й твори Ю. Федьковича (1834–1888), адже його творчість не належить до того періоду, який досліджує Л. О. Ткач.

Мають місце в дисертації прикрі пропуски наукової літератури: а) подаючи огляд літератури про варіантність в історії української літературної мови, авторка спирається найбільше на працю І. Огієнка "Український стилістичний словник" (Львів, 1924), проте інші праці вченого на цю тему, написані у 20–30-их роках ХХ ст., обминає. Зокрема, поза увагою дисертантки залишився ще один словник І. Огієнка "Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних" (Жовква, 1934), інші праці вченого; б) при описі лексичних особливостей галицько-буковинської фраземіки, зокрема й народної (дис., розд. 4), випущені праці Н. Д. Бабич з буковинської фраземіки: кандидатська дисертація "Співвідношення загальнонаціонального та вузьколокального у фразеології української мови" (1973), навчальний посібник "Фразеологія української мови: Навч. посібник: У 2 част. – Чернівці, 1970–1971, ряд статей на цю тему; в) аналізуючи сучасну наукову літературу, присвячену явищу варіантності (с. 24–25), дисертантка повинна була використати також вартісну статтю П. Ю. Гриценка "Некоторые замечания о диалектной основе украинского литера-

турного языка" (Philologia slavica. К 70-летию академика Н. И. Толстого. – М.: Наука, 1993. – С. 284–294); г) при характеристиці праць, присвячених історії літературної мови на Буковині кінця 19 – початку 20 ст., необхідно було взяти до уваги кандидатську дисертацію Р. В. Бродської "Становлення публіцистичного стилю української мови на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття" (Чернівці, 2002), працю К. Ф. Германа "Християнство й боротьба за впровадження нової літературної мови на Буковині (1775–1914 роки)" (Вісник Луганського держ. педагог. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2002. – № 4(48). – С. 13–17) та ін.; г) при загальній характеристиці історії Буковини (розд. 1) не взято до уваги книги Г. Піддубного "Буковина, її минуле і сучасне" (Харків, 1928) та ін.

Галицько-буковинське койне, яке, за твердженням дисертантки, стало підвалиною західноукраїнського варіанта літературної мови і на якому був помітний вплив польської та німецької мов, могло бути спричинене не тільки територіальною суміжністю Галичини і Буковини, їх адміністративними зв'язками протягом 144 років у межах єдиної держави – Австрійської імперії (з 1774 р.), згодом Австро-Угорщини (з 1868 р.), як про це пише дисертантка, а й деякими іншими причинами, зокрема тим, що серед буковинських діячів науки й культури кінця 19 – початку 20 ст. були й такі, що походили з Галичини чи Прикарпаття (напр., С. Смаль-Стоцький, О. Маковей, В. Сімович).

Подекуди в дисертації простежується неправильна або неточна, неповна кваліфікація матеріалу: 1) на с. 127 лексеми з повноголоссям (*беремя, забороло*) названо церковнослов'янізмами, 2) лексема *питка* (с. 129) (походить від *питу*) трактується як церковнослов'янізм, 3) на с. 129 лексему *многонадійний* авторка трактує як церковнослов'янізм, хоча тут старослов'янською можна вважати лише першу частину композита – *многo*, 4) на с. 139 говориться про дієприкметниковий суфікс *-им-*, а приклади наведено іменникові (*зависимість, розпорядимість*), 5) у підрозділі 5.1.1 "Архаїчна лексика в західноукраїнському варіанті кінця ХІХ – початку ХХ ст. та її відображення в "Українському стилістичному словнику" І. Огієнка" (с. 353) лише перераховано архаїзми *вергати* "кидати", *отворити* "відчинити", *пудити*, *пужати* "лякати" та ін., проте не подано підтвердження (контекстів), що ці одиниці вживалися в літературній мові Буковини кін. 19 – поч. 20 ст., 7) характеризуючи мовну інтерференцію в буковинських текстах кін. 19 – поч. 20 ст., зокрема аналізуючи запозичення з латинської, французької, італійської мов, що прийшли в українську мову через посередництво польської чи німецької мов або безпосередньо, доцільно було послідовно (а не фрагментарно) вказати біля кожної аналізованої лексеми джерело походження (розд. 3.2.2, с. 203–236).

У розділі 2, називаючи причини вживання церковнослов'янізмів у літературній мові Буковини кін. 19 – поч. 20 ст., дисертантка не зазначила ще однієї: значний прошарок тодішньої інтелігенції Буковини

становили православні священики, які володіли церковнослов'янською мовою, з якої й черпали мовні засоби в українську мову.

Простежується неточність у вживанні лінгвістичних термінів: а) коли йдеться про стійкі одиниці мови, доцільно користуватися термінами *фразема, фраземіка, фраземний склад мови*, а не фразеологія, бо фразеологія – це наука про фраземіку; б) слід уживати термін *мовна інтерференція*, а не міжмовна інтерференція, бо значення "між" уже закладено в префіксі *інтер-*, тому нема потреби двічі виражати те саме поняття.

Зайвою в розділі 4 (с. 354–355) є інформація про теоретичні питання семантичної інтерференції (визначення цього явища та ін.), оскільки це повтор, про це йшлося в спеціальному розділі про інтерференцію (розділ 3).

До пропозиції дисертантки повернути в лоні сучасної української літературної мови ряд мовних одиниць (лексем і фразем), що входили до західноукраїнського варіанта літературної мови, на наше переконання, слід підходити зважено. Єдина літературна мова, єдиний правопис – це величезні здобутки України, за які боролися найвизначніші представники української інтелігенції впродовж століть. Це те, що консолідує, а не роз'єднує народ, націю. Повернення ж до варіантності в мові, правописі – це крок назад, що служитиме не об'єднанню, а роз'єднанню. Звичайно, на добір мовновиражальних засобів не слід накладати табу, автори самі вирішують, що для них краще і потріб-

ніше, проте все ж завжди треба мати на увазі загальноукраїнський контекст, загальноукраїнські потреби.

У науковому тексті неправомірне використання таких розмовних лексем, як "східняк", "західняк", що неодноразово зустрічаються в тексті дисертації (с. 95, 343, 383).

Ці промахи (передусім не зовсім якісна джерельна база, аналіз не всіх, а тільки деяких мовних рівнів західноукраїнського варіанта літературної мови, обстеження не всіх джерел розвитку варіанта) дещо знижують науковий рівень праць, зокрема і дисертаційного дослідження Л. О. Ткач, оскільки через ці недоліки будівля західноукраїнського варіанта літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст., яку спробувала відновити (реставрувати) дисертантка, вийшла, на наш погляд, недобудованою: по-перше, без належного фундаменту (народнорозмовного джерела) та зі значними проріхами (без ряду протиставних рис різних рівнів (фонетичних, словотворчих, морфологічних, синтаксичних, правописних).

У підсумку відзначимо, що дисертаційне дослідження та опубліковані монографії Людмили Ткач значною мірою розв'язують важливу наукову проблему в галузі історії української літературної мови, зокрема питання про специфіку західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. на Буковині. Це, безумовно, вагомий внесок в історію української літературної мови, передусім у регіональну історію цієї мови, у вивчення явища варіантності у мовній історії України.

### Література

1. Гриценко П. Ю. Ідіолект і текст / Гриценко Павло Юхимович // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: збірник наукових праць – К., 2007. – С. 16–43.
2. Матвіяс Іван. Варіанти української літературної мови / Іван Матвіяс. – К., 1998.
3. Миллер Алексей. "Украинский вопрос" в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века) / Алексей Миллер. – СПб.: Алетейя, 2000.
4. Огієнко Іван. Рідне писання. Частина друга: Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних / Іван Огієнко. – Жовква, 1934.
- 4а. Прозор Наталія. Питання про варіанти української літературної мови в лінгвістичній концепції Івана Огієнка / Прозор Наталія // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Зб. праць. Вип. 4. Українське і слов'янське мовознавство: міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзензелівського. – Ужгород, 2001. – С. 430–438.
5. Ткач Людмила. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1: Матеріали до словника / Ткач Людмила Олександрівна. – Чернівці: Рута, 2000. – 408 с.
6. Ткач Людмила. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Ткач Людмила Олександрівна. – Чернівці: Книги–XXI, 2007. – 704 с.
7. Ткач Людмила. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Частина 3: Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальноукраїнському контексті / Ткач Людмила Олександрівна. – Чернівці: Книги–XXI, 2007. – 252 с.
8. Ткач Л. О. Мовна ситуація на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. і розвиток україноукраїнської літературної мови: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 / Ткач Людмила Олександрівна. – К., 2007. – 531 с.; Додатки. – 144 с.
9. Ткач Л. О. Мовна ситуація на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. і розвиток україноукраїнської літературної мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. О. Ткач. – К., 2008. – 40 с.
10. Чабаненко Віктор. Рец. на: Українська мова: енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000 / Віктор Чабаненко // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 96–102.

Статєєва Валентина Іванівна – доктор філол. наук, професор кафедри української мови УжНУ.